

Eugenija Ulčinaite

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS
XVI–XVII AMŽIAUS DVIKALBIS TEKSTAS:
ADRESATAS IR KALBINĖ RAIŠKA

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVII a. nemažai kūrinių buvo išleista dviem lygiagrečiais pavidalais: lotynų ir lenkų kalbomis¹. Taigi iš karto kyla klausimas: ar tie tekstai yra adekvatūs; ar tai vertimas iš vienos kalbos į kitą, ar du originalūs kūriniai; ar abiejų kūrinių autorius yra tas pats; kiek kalbinė teksto raiška priklauso nuo autoriaus sumanymo ir adresato? Į tuos klausimus nėra lengva atsakyti, kadangi antraštiniame lape autorius dažnai yra nenurodytas, juo labiau nekalbama apie vertėją.

Senosios Lietuvos literatūros istorijoje žinomas turbūt vienintelis atvejis, kai aiškiai nusakyta lenkiško ir lotyniško teksto santykis. Tai – Motiejaus Strijkovskio *Kronika* (*Ktora przedtym nigdy swiatłła nie widziálłá, Kronika Polska Litewska, Żmodźka, y wszystkiey Rusi...*, Drukowano w Krolewcu: U Gerzego Osterbergerá, 1582) ir Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorija* (*Historiae Litvanæ pars prior...*, Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650). Kojalavičius *Lietuvos istorijos* pradžioje pateikia paaiškinimą, kodėl jis nesiėmė versti Strijkovskio *Kronikos* į lotynų kalbą, nors tokių pasiūlymų nemažai buvo gavęs. Kojalavičiaus nuomone, tokiu būdu „jis galėtų atiduoti išsilavinusio skaitytojo kritikai autorių, nepaprastai Lietuvai nusi-pelnusių, bet *daugeliu atvejų išaukštintą tarp savųjų labiau, negu tai*

¹ Buvo išleista tų pačių kūrinių ir kitomis – lotynų ir vokiečių, lotynų ir baltarusių, šiek tiek lotynų ir lietuvių – kalbomis, tačiau nuo jų šiame straipsnyje atsisiribojama.

atitinka istorinę tiesą“ (kursyvas mano – E. U.)². Taigi Kojalavičiui pasirodė svarbus Strijkovskio patikimumas, o tiksliau sakant, nepatikimumas, dėl ko jis ryžosi ne versti Strijkovskio *Kroniką*, o pateikti savąją Lietuvos istorijos versiją.

Lyginamoji dvikalbių tekstų analizė atskleidžia daug įdomių kalbinės raiškos, semantikos, stilistikos įvairovės aspektų, kuriuos čia bandysime plačiau aptarti. Remsimės visų pirma Elijaus Pilgrimovijaus (Elias Pielgrzymowski, Pilgrimovius, ?–1604) poema-dialogu *Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai* (*Philopatris ad senatum populumque Lituanum*, S.l.: s.n., 1597) ir kai kuriais Vilniaus jėzuitų akademijos XVII a. leidiniais. Šiuo straipsniu nepretenduojame pateikti išsamų aptarimą, o veikiau išryškinti pačią problemą.

Nors *Tėvynės mylėtojas* išleistas anonimiškai, daugelis bibliografų bei tyrėjų priskiria jį Lietuvos bajoro, LDK sekretoriaus bei raštininko Elijaus Pilgrimovijaus autorystei³. Tiesa, yra ir šia autoryste abejojančių⁴. Šiame kūrinyje keliama Lietuvos valstybės išlikimo ir vienybės problema, bandoma atsiriboti nuo sarmatų ideologijos. Anot Dariaus Kuolio: „Poemoje išbrėžtame Lietuvos imperijos vaizdinyje akivaizdus baltiškasis punktyras. [...] Lietuviai ir latviai, livonėnai, susijungę „vieną tautą sudarė ir buvo vienas noras ir vieno da laisvė“, – tikina poemoje Livonija, „Lietuvos sesuo“, skųsdamasi „didelėm dabarties permainom““⁵.

² Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, [iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas], įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Jurginis, (*Lituanistinė biblioteka*, [kn.] 26), Vilnius: Vaga, 1988, p. 43.

³ Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 24, Kraków: Czcionkami drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1912, p. 223–224; XV–XVI a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 153–154.

⁴ Adam Przyboś, „Pielgrzymowski (Pilgrimovius, Pilgrzymowski) Eliazs h. Nowina“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981, p. 85.

⁵ Darius Kuolys, „Lietuviškojo imperializmo tekstai“, in: *Sietynas*, t. 9, 1990, p. 181.

Kaip šios idėjos atspindi lotyniškame ir lenkiškame tekstuose? Pirmiausia reikia pasakyti, jog lenkiškas tekstas yra 43 eilutėmis ilgesnis už lotyniškąjį (lotyniškojo – 264 eil., lenkiškojo – 305 eil.). Skirtinga šių kūrinių eilėdara: lotyniškas tekstas parašytas hegzametru bei eleginiu distichu, o lenkiškasis – šešiapėdžiu jambu, gretutinio eiliavimo rimais. Jau vien tai rodo, kad vargu ar galime kalbėti apie adekvačius tekstus: lenkiškas tekstas išplėstas, papildytas nauja informacija, nauja aprašomų įvykių interpretacija, naujais akcentais.

Tai akivaizdžiai matyti jau lyginant pirmąjį eilėrašį, kuris lotyniškame tekste vadinasi „Philopatrīs ad senatū populūque Lituanū“ („Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai“), o lenkiškame – „Miłośnik Oyczyzny do Senatu y Rzeczypospolitey Litewskiej“ („Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir Respublikai“)⁶. Taigi nelieka „lietuvių tautos“, o atsiranda „Lietuvos Respublika“. Abstraktų krepinį „Litavi“ („lietuviai“), „Indigenae Litavi“ („čia buviai lietuviai“) pakeičia šiltesnis ir konkretesnis „drogi moy Litwinie“ („brangus mano lietuvė“), „cnotliwy Litwinie“ („dorasis lietuvė“).

Pabrėžiant Lietuvos galybę ir valdžią daugeliui kitų tautų lotyniškame tekste sakoma: *Nobilis imperij spaciōse frena regebat || Multis terrori nomen & eius erat* („Valdė nuo seno plačiai karalystę bekrastę ir puikią, / Vien tik jos vardas visiems baimę sukeldavo tuoj“)⁷. Lenkiškame tekste atsiranda ne „valdžios“, o „globos“ motyvas: *Szeroko państwá swego rościągła granice || Oyczytych pol wárował / iák oká żrzenice* („Plačiai išplėtė savo valstybės ribas / Tėvynės žemes saugojo kaip akies vyzdį“).

Kitoje vietoje panašus valdžios nusakymas lenkiškame tekste išreiškiamas liaudišku posakiu: *Dość narodow y znącznych czółem iemu biło* („Daug tautų lenkėsi jam [= lietuviui] ligi žemės“).

⁶ Šiame straipsnyje remtasi XVI a. išspausdintos knygos mikrofilmu, saugomu Mokslų akademijos bibliotekoje (MAB – Mf. 745). Cituojant rašyba moderninta.

⁷ „Filopatrīs Lietuvos Senatui ir tautai“, iš lotynų kalbos vertė Mindaugas Strockis, in: *Sietynas*, t. 9, 1990, p. 182–192. – Vertimas straipsnio autorės kai kur pataisytas. Vertimas iš lenkų kalbos – straipsnio autorės.

Įprastas lotyniškas frazeologizmas: *Ergo defidies, & opum furiofa cupido* || *Sint procul à vobis* („Taigi tingumas glebus, pragaištingas turtų troškimas / Svetimas jums tebūnie“) lenkiškame tekste keičiamas konkretesniu, liaudiškesniu: *Zetrzy sen z oczu cnotliwy Litwinie* || *Niechay cię złotá chciwość takoma ominie* („Nusitrink nuo akių miegus / Tegu aplenkia tave godus aukso troškimas“).

Esama ir kitų esmingų skirtumų jau pačiuose eilėraščių pavadinimuose. Štai antrasis eilėraštis lotyniškame tekste vadinasi „*Lituania fui*“ („Buvau Lietuva“). Būtojo baigtinio laiko pavartojimas sukelia dramatinę įtampą: „Buvau Lietuva“, taigi jau nebesu ir vargu ar bebūsiu. „Buvau motina ir didžios tautos karalienė“ (*Mater & ingentis gentis Regina vocabar*), o šiandien „prarasta karalystės garbė“ (*decussus honos Regnoque mihique*), o Lietuva „aprauda sūnus, kritusius nuo mirtinų žaizdų“ (*Defleo natorum lethali vulnere strata* || *Corpora*).

Taigi *Lituania fui*. Šie dramatiški žodžiai primena Vergilijaus *Eneidą*, desperatišką Trojos žynio Panto aimaną: *Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens gloria Teucrorum* („Buvome trojiečiai, buvo Ilionas ir nepaprasta teukrų šlovė“)⁸. Bet tai, deja, jau praeitis. Ilionas graikų užimtas ir sugriautas.

Lenkiškasis *Tėvynės mylėtojo* tekstas šią aimaną šiek tiek prislo-pina. Pavadinimą „Buvau Lietuva“ pakeitė „Lietuva rauda“ („Litwá lámentuie“). Dramatizmo gal ir nesumažėjo, tačiau beviltiškos padėties konstataciją pakeitė konkretūs neatsakyti klausimai: „Į ką mane, vargšę, stumi, žiaurioji nelaime?“ (*W co mie frogie niefzcześnie wpráwuiefż żáłoſną*); „Kur mano įgimtas narsumas? Kur mano valstybės grožis? Kur senatorių luomo puikūs žiedas?“ (*Gdżież ma dźielność wrodzona? gdżie páńſtwa moiogo* || *Krasá? gdżie śliczny kołá kwiát Senatorskiego?*). Beasmeniška „kritusių sūnų“ (*natorum strata corpora*) paminėjimą lenkiškame tekste papildė vaizdingesnis posakis: „visa žemė nuo kaulų boluoja“ (*wfzytká żiemiá bieliee od kości*).

⁸ Verg. *Aen.* II, 325–326.

Dar vieną esmingo nesutapimo atvejį matome eilėraštyje, kuris lotyniškame tekste vadinasi „Livonia soror Lituaniae“ („Livonija – Lietuvos sesuo“). Lenkiškame tekste šis eilėraštis pavadintas „Inflantka žiemia“ („Livonijos žemė“). Taigi eliminuotas itin svarbus sandas, liudijantis lietuvių ir latvių-baltiškųjų tautų vienybę. Primenama, jog „Bendri buvo norai, klestėjo lygi laisvė, / O dabar tas senasis puikumas žlunga“ (*Unum velle fuit, libertas aequa vigebat, || Nunc rursus flugitat pristinus ille decor*). Lenkiškame tekste konstatuojama „didelė permaina, o veikiau ir nesantaika“ (*Teraż wielka odmianá/ á snac y niezgodá*). Skirtingai suvokiama ir išeitis iš susidariusios situacijos. Lotyniškame tekste tikima, jog „Dievai duos geresnių dalykų“ (*Dij meliora dabunt*), o lenkiškame tekste paprastai liaudiškai pasakoma, jog „Ne visuomet pučia blogi vėjai“ (*Wiátry nie záwždy złe wieiá*).

Dar vienas lotyniškąjį ir lenkiškąjį tekstus skiriantis ypatumas – tai antikinių realijų keitimas krikščioniškomis, o abstrakčių „bendrųjų vietų“ konkretinimas, įvedant individualesnius, subjektyvesnius apibūdinimus. Iškilmingą Antikos autorių frazeologiją keičia liaudiška, beveik buitinė kalba. Antikoje įprastus dievų epitetus: „divi“, „superi“, „numina“, „divinum numen“, „Tonans“ keičia „Bóg“, „Bogi“. Krikščioniškasis Dievas vaizduojamas esąs arti kiekvieno žmogaus, žinantis jo rūpesčius ir vargus. Lotynišką frazę *Ast opifex rerum, qui, quae vult, donat & aufert, || Mortua vivificat, perdita restituit* („Bet Kūrėjas daiktų, kurio valioje duot ir atimti, / Mirusius vėl atgaivinti ir pražudytus prikelti“; eil. „Vilna, Osmiana, Lida, Vilcumiria, Braslavia, ad Matrem“) lenkiškame tekste keičia žymiai konkretesnis Dievo veiklos nusakymas: *W Bogu śmym nádźieia zofálá/ ten śnádnie || Rátuie/ gdy ś śam ś zcześnie/ zdrowiem/ śmierciá władnie*. Žmogui aiškiai pasakoma, į ką jis gali kreiptis sunkią valandą: Dievas yra jo laimės, sveikatos, mirties valdytojas. Natūralu, kad lenkiškame tekste dažniau pasitaiko „Dievo baismės“ motyvas: „Boża pomsta“, „każń bośka“: ji seka žmogų „mažais žingsneliais“ (*nieznácznemi stopámi*), ją reikia nuolankiai priimti

ir kantriai iškęsti (*prziymuy każń żá wdźięczne/ którą cierpiś boską*; eil. „Nowogrodek Litewski/ Słonim/ Wołkowiłk“).

Likimą ir lemtį nusakančios antikinės sąvokos: *Fortuna, fatum, sors, casus* lenkiškame tekste dažniausiai keičiamos „Dievu“ arba paprasčiausiai įvardijamos kaip „laimė“ (*życzęście*) ir „nelaimė“ (*niefzczęście*).

Kai kurie antikiniai mitologiniai vardai ar frazeologizmai lenkiškame tekste tiesiog praleidžiami, neieškant jiems atitikmenų, neverčiant, o nusakant situaciją kitais žodžiais. Štai Smolenskas, užgrobtas Maskvos tirono, skundžiasi savo dalia, o daugelis gyventojų iš meilės savo motinai, t. y. Lietuvai, sakosi palikę derlingas žemes, „nešusias dosnias Cereros dovanas“ (*Matris amore tamen, plures hic liquimus arva* || *Pinguia, quae Cereris munera grata ferunt*; eil. „Smolenscum & ducatus Severiensis“). Lenkiškame tekste Cereros nebelieka. Ją pakeičia „motina“ ir konkretūs su ja susiję veiksmai: „Iš meilės motinai palikome didingus miestus ir stiprias pilis“ (*Wżákoż ćiebie miłuiąc mątkę swą/ budowne* || *Miáftá opuściliſmy/ y zamki wárowne*; eil. „Smolenk“).

Tėvynės mylėtojas lotyniškame tekste pabrėžia, jog „lietuvių gentis visuomet buvo garsi ir taikos, ir karo metu“ (*Semper enim gens haec, seu rerum pacis alumnae*, || *Seu duri Martis tempore clara fuit*; eil. „Philopatrís ad senatum populumque Lítuanum“). Mat lietuviai nemėgo tinginiauti ar lepintis Sardanapalo pūkiniuose pataluose: jų rankose visada žvangėjo bauginantys ginklai (*Defidia nec enim, nec plumis Sardanapali* || *Gaudebat, versans horrifona arma manu*). Lenkiškame tekste nelieka Antikai įprasto rytietiškos prabangos įvaizdžio – „Sardanapalo pūkinių patalų“. Jį pakeičia liaudiškesnis ir paprastesnis pasakymas: *Nie obciążał swych oczu snem leniwym* („Neapsunkino jo akių tingus miegas“). Lenkiškame tekste neliko Marso, taip pat karo ir taikos priešpriešos.

Lietuvą Tėvynės mylėtojas traktuoja dvejopai: lotyniškame tekste ji dažniau vadinama „karaliene“, pabrėžiama jos valdžia vasalinėms

žemėms (*Mater & ingentis gentis Regina vocabar*; eil. „Lituania fui“), o lenkiškame tekste dažniau vartojamas „motinos“ įvaizdis, pabrėžiama „motinos“ globa ir meilė „vaikams“, t. y. jai priklausančioms žemėms („oyczyzna miła“, eil. „Miłośnik Oyczyzny do Senatu y Rzeczypospolitey Litewłkiej“; „mátko Litewłka“, eil. „Wilno/ Ofzmiáná/ Lidá/ Wilkomirz/ Bráflaw“; „mátko iedyna“, eil. „Troki/ Grodno/ Kowno/ Upitá“; „mátko miła“, eil. „Wołyn“ ir kt.).

Galima sakyti, jog lotyniškasis tekstas daugiau turi politinių ir pilietinių niuansų, pvz., sakoma „Indigenae Litavi“, t. y. pabrėžiamas Lietuvos gyventojų autochtoniškumas, o lenkiškame tekste dažniau akcentuojamas etinis pradas (*cnotliwy Litwinie*), stipresnis emocinis, jausminis ryšys su gimtine ir Tėvyne.

Lotyniškame tekste, apibūdinant valstybės ir visuomenės būvio formas, vartojamos antikinės sąvokos: „fides“, „cana fides“, „non temerata fides“, „pax pia“, kurios lenkiškame tekste keičiamos konkretesniais, paprastesniais posakiais: *we wżem [...] pośtużeństwo cále* („visame kame paklusnumas“, eil. „Smoleńsk“), *byś wiedziáłá/ iáko cię miłuią tve dźiatki* („kad žinotum, kaip tave myli tavo vaikeliai“, eil. „Woiewodztwo Mińskie/ Rzeczycá/ Mozyr“).

Verta pažymėti, jog lenkiškame tekste pateikiama daugiau vietovardžių, išvardijama daugiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių. Štai septintasis eilėraštis lotyniškame tekste pavadintas „Kijevo vaivadija“ (*Palatinatus Kiioviensis*), o lenkiškame dar minimi Čerkasai, Kanevas, Baltoji Cerkvė (*Czerkásy, Kániow, Biela Cierkiew*). Lietuvių Naugarduką (*Novogardia Litvanorum*) papildė Slonimas ir Volkovyškas, Brastos vaivadiją (*Palatinus Brestensis*) – Pinskas ir Kobrinas, Minsko vaivadiją (*Palatinatus Minscensis*) – Rečica ir Mozyrius. Tuo tarsi parodomas didesnis „motinos“ Lietuvos dėmesys savo „vaikeliams“, siekiama išklaudyti visų jų skundus ir vargus.

Taigi Pilgrimovijaus *Tėvynės mylėtojo* lotyniškasis ir lenkiškasis tekstai skiriasi savo stilistika, frazeologija, prasminiais akcentais, jausmine tonacija. Lotyniškasis tekstas, paremtas antikinės literatūros

frazeologija, mitų aliuzijomis, yra abstraktesnis, universalesnis, intelektualesnis. Lenkiškajame tekste antikinės sąvokos keičiamos konkretesniais, liaudiškesniais posakiais, pasakojimas tampa intymesnis, emocionalesnis.

Akivaizdu, jog jie adresuoti skirtingų visuomenės sluoksnių žmonėms: lotyniškasis tekstas – išsilavinusiems didikams, dvasininkams, akademinės bendruomenės atstovams, o lenkiškasis – bajorams, menkesnio išsilavinimo ar žemesnės kilmės žmonėms, apie kuriuos XVI amžiaus poetas Andrius Rimša, poemos *Δεκέτηρος ἀκρόαμα*, t. y. *Dešimtmetis pasakojimas* (Vilnius, 1995) autorius rašė: „dėl savo nekilingumo, visiems prastiems žmonėms, kaip tik tokiems, kurie geriau kardu silogizmuoja, ietim argumentuoja, čimburo paremia, negu lotynų kalba diskutuoti yra išmokę, eilėmis lenkų kalba šį „Dešimtmetį pasakojimą...“ parašiau“ (*wfzyfikim proftakom/ ile takim/ ktorzy się lepiey szablą sylogifmować/ Kopią Argumentować/ Czymburem konfirmować/ niźli łaciną disputować/ nauczyli*)⁹.

Istorikė Jūratė Kiaupienė apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriją rašo: „bajorai tapo jėga, kuri valdė valstybę, gynė ją, tvarkė jos ūkį; bajorai buvo teisės, politikos, kultūros kūrėjai ir puoselėtojai; nuo bajorų asmeninės bei kolektyvinės vertybinės orientacijos ir priimtų viešųjų sprendimų priklausė ne tik valstybės politinis likimas, bet ir jos egzistencija“¹⁰.

⁹ Andrius Rimša, *ΔΕΚΕΤΗΡΟΣ ΑΚΡΟΑΜΑ to iest, Dsiesięćroczna powieść woien-nych spraw Oświeconego Książęciá y Páná/ Páná Krzyżsfotfa Radziwila/ Książęciá ná Bierżach y z Dubinek/ [...] Ku temu postugi niekktorych Rotmiftrzow y ludzi Rycerskich, pod sprawą Jego Mći będących/ są przypomnionel y imiona napifane: Kthora się poczyną od Roku po Narodzeniu Pana Chrystułowym 1572. aż do roku ktorzy piáno 1582. Przez sługę Jego X.M. Andrzejá Rymfzę prawdziwie nápisana/ y włáfnym nákladem wydrukowana, W Wilnie: Przez Daniela Lenczyckiego, 1585, lap. Bⁱⁱ verso. – Čia remtasi knygos mikrofilmu, saugomu Mokslų akademijos bibliotekoje (MAB – Mf. 768). – Vertimas Ingės Lukšaitės, cituojama iš: Ingė Lukšaitė, „Religinių kovų įtaka Lietuvos spaudai (XVI a. antroji ir XVII a. pirmoji pusė)“, in: *Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1977, p. 63–64.*

¹⁰ Jūratė Kiaupienė, „Mes, Lietuva“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatusis gyvenimas), Vilnius: Kronta, 2003, p. 15.

XVI amžiuje LDK bajorai, patys save tapatinę su valstybe ir pavadinę „Lietuvos tauta“, sudarė to meto *politinės tautos* pagrindą. Būtent šiam luomui adresuotas Pilgrimovijaus *Tėvynės mylėtojas*, kurio lenkiškame tekste pasirinkta šiam luomui suprantama leksika, argumentacija, stilistinės raiškos formos. Taigi tai nėra lotyniškojo teksto vertimas, o du savarankiški tekstai.

Naujų aspektų, lyginant LDK XVI–XVII a. dvikalbius tekstus, jų raišką ir santykį su adresatu, pastebime proginėje akademinėje Vilniaus universiteto auklėtinių ir profesorių kūryboje. Lotyniškuose ir lenkiškuose kūriniuose, parašytuose didikų vestuvių, laidotuvių, reikšmingų nominacijų proga, išryškėja dar daugiau skirtumų: kelis kartus skiriasi tekstų apimtis, lotyniškas tekstas dažniau rašomas proza, lenkiškas – eiliuotai, skiriasi prasminiai akcentai, frazeologija, imitacijos šaltiniai. Štai keletas pavyzdžių.

Pranciškus Bialozoras (Franciszek Białozor), Ukmergės pakamario sūnus, Pinsko jėzuitų kolegijos vardu Kazimiero Oginskio ir Eleonoros Vainiūtės vestuvių proga parašė kūrinių *Palankių žmonių balsai (Voces faventium animorum [...], Vilnae, 1692, 18 p.¹¹)*. Jo struktūra tokia. Pirmiausia pateikiamas jaunikio herbas ir epigrama po juo (lap. A verso):

Laurigeros quisquis spiras Mavortis Honores

Huc avidae mentis lumina tende tua...

Martia PORTA patet Martis folius Honori,

Sic ubi stat Mavors, hic habitabit Honor.

(Tu, kurs tikiesi sulaukt garbės lauranešio Marso,

Čia savo proto godaus žvilgsnį ir galią nukreipk.

Marsui VARTAI čionai atviri, jo vieno tik garbei,

Čia, kur Marso vieta, čia jo garbė apsistos).¹²

¹¹ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=*Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 8), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 50. – Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 14480).

¹² Kur nenurodytas vertėjas, vertė šio straipsnio autorė.

Toliau įdėtas trumpas prozinis puslapio kreipimasis į jaunavedžius („Ad perillustres neosponsos“, lap. A² recto), o dar toliau prozinė 15 puslapių panegirika (lap. A² verso–E verso), kurioje cituojamas „Polonus noster Horatius“, t. y. Sarbievijus, ir pabaigoje eiliuotas palinkėjimas (lap. E verso):

Continuent fuperi pleno Lituana favore
Gaudia, succēssufque novis succēssibus addant.

(Te Aukštieji dievai globos ir skatins lietuvių
Džiaugsmą ir žygiams naujiems pridės dar naujo narsumo).

Lenkiškas šio kūrinio atitikmuo *Wesoły odgłos Trąb Woynynskich* [...] (*Linksmas Vainų Trimitų atgarsis*) išleistas antraštiniame lape nenurodant nei leidimo vietos, nei metų¹³. Kūrinių apimtis beveik tokia pat, tačiau struktūra ir turinys skiriasi. Kaip ir lotyniškame kūrinyje, pirmiausia pateiktas herbas ir epigrama po juo. Tačiau čia aprašomas ne jaunikio, o jaunosios giminės herbas (lap. A verso).

Maieftat, Senat, y Stan Rycerfki – trzy Stany
Z Domem WOYNOW fkrępował węzeł nieprzerwany.
Więc, aby taką ligę godnie wyflawiła,
Trzy TRĄBY flawa WOYNOW fobie zporządżiła.

(Karalius, Senatas ir luomas Bajorų – trys dalys
VAINŲ giminės jos stiprina kilmę ir galią,
Kad šitokią sąjungą tinkamai gerbti galėtų,
TRIMITAI trys turi VAINŲ herbe deramą vietą).

Toliau įdėtas prozinis kreipimasis, tačiau ne į abu jaunuosius, kaip lotyniškame tekste, o tik į jaunąją: „Do Wielmożney Iey Mosći Panny Marszałkowny Pinskię, staroscianki Gorzdowskiey“ („Jos

¹³ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. *Lietuvos lenkiškos knygos=Polska książka na Litwie w XVII w.*: Kontrolinis sąrašas, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka; Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998, p. 34. Parengėjos manymu, leidinys išėjo Vilniuje 1692 m. Čia pasinaudota Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi (VUB – III 14481).

Didenybei Panelei Pinsko maršalkaitei, Goždovo [?] seniūnaitei“, lap. A² recto–verso).

Lotyniškame tekste esanti vientisa prozinė panegirika čia, lenkiškame tekste, skaidoma į penkis eiliuotus „balsus“: „Pierwszy odgłos Trąb Woynynskich na triumfaktu weselnego“ („Pirmas Vainų Trimitų atgarsis, [atsiliepiantis] į vestuvių triumfą“, lap. B recto–B² recto); „Wtorzy odgłos Trąb Woynynskich z starozytnych dzieł domu Woynynskiego“ („Antras Vainų Trimitų atgarsis, [pristatantis] Vainų giminės senumą“, lap. B² recto–C verso); „Trzeci odgłos Trąb Woynynskich z Łączenia Domu Woynynskiego z Przedneyszemi Familiami“ („Trečias Vainų Trimitų atgarsis, [parodantis] sąsajas su garsiausiomis giminėmis“, lap. C verso–D² verso); „Czwarty odgłos na Kleynot Herbowy Iaśnie Wielmożney, Ich Mościow Panow Oginskich Familiey“ („Ketvirtas [Vainų trimitų] atgarsis, garsinantis Jų Didenybių Ponų Oginskių herbų puošmenas“, lap. E recto); „Odgłos piąty na Herbowe Trąby Iaśnie Wielmożney Ich Mościow Panow WOYNOW Familiey“ („Penktas atgarsis, atsiliepiantis į Jų Didenybių Ponų Vainų giminės herbų Trimitus“, lap. E recto–verso).

Taigi akivaizdu, jog tai nėra du adekvatūs tekstai: ir žanras, ir jo kalbinė raiška pasirenkama atsižvelgiant į adresatą (didikams – lotyniškai, bajorams – lenkiškai), o tai, savo ruožtu, keičia teksto stilistiką ir prasminius akcentus.

Panašiai galima pasakyti apie Pranciškaus Daumanto (Franciszek Dowmont), Kauno stalininko sūnaus, Vilniaus akademijos (universiteto) studento kūrinį, skirtą Reino vaivadijos grafo Maksimilijono II ir Lenkijos karaliaus Jono III Sobieskio dukters Teresės Karolinos Kunegundos vestuvėms. Lotyniškasis tekstas vadinasi *Europos Didenybių spindesys* (*Splendor Maiestatum Europae* [...], Vilnae: Typis Academicis Soc[ietatis] Iesu, 1694, 44 p.¹⁴).

¹⁴ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas, p. 76. – Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 11946).

Jo struktūra tokia: pirmą išspausdintą prozinę 2 puslapių dedikacija „Šviesiausiems jaunavedžiams“ („Ad serenissimos neosponsos“, lap. A recto–verso); tada – prozinę 43 puslapių panegirika su keletu įterptų elogijų, pavadinta „Šviesiausios Bavarijos Namų didenybės spindesys“ („Splendor maiestatis Serenissimæ Domus Bavaricæ“, lap. B recto–M² recto). Panegirika dedikuota jauniui Maksimilijonui II, jo giminės kilmei ir šlovei išaukštinti.

Lenkiškasis šio kūrinio atitikmuo vadinasi *Drogi depozyt cnot, dzieł y fortuny na niaśnieyfzey krolewskiey tarczy złożony* [...] (*Brangi dorybių, darbų ir fortūnos dovana, padėta ant šviesiausio karališko skydo*; 8 p., antraštiniame lape išleidimo duomenys nenurodyti)¹⁵. Jį sudaro trys eiliuoti tekstai: „Drogi depozyt Wielkich Cnot Naiaśnieyfzey Teressy, Karoliny, Kunegundy“ („Šviesiausios Teresės Karolinos Kunegundos didelių dorybių brangi dovana“, lap. A recto–B recto); „Drogi depozyt Heroicznych Dzieł Nayasnieyszego Iana III“ („Šviesiausio pono Jono III herojiškų darbų brangi dovana“, lap. B recto–B² recto); „Drogi depozyt Fortuny w Naywyższej Polskiego Maiestatu Godności“ („Brangi Fortūnos dovana, [skirta] lenkų Karališkosios Didenybės Majestotui“, lap. B² recto–verso).

Taigi lenkiškajame tekste (primename: lotyniškojo – 43; lenkiškojo – 6 puslapiai) akcentuojamos jaunosios dorybės, jos tėvo – Lenkijos karaliaus Jono III Sobieskio kariniai žygiai ir Lenkijos valstybės šlovė. Jaunikis Maksimilijonas II, Bavarijos grafas, čia iš viso neminimas: Lenkijos bajorams jis, matyt, buvo mažiau svarbus nei jo nuotaka, Lenkijos karaliaus Jono III Sobieskio dukra Teresė Karolina Kunegunda.

Jeronimo Godebskio, Pinsko vėliavininko sūnaus, Vilniaus universiteto retorikos studento, kūrinys *Nemirtingos šlovės patekėjimas* (*Oriens immortalis gloriae* [...], [Vilnae]: Typis Universitatis Vilnensis Societatis Iesu, 1695¹⁶), parašytas mirus Kotrynai Radvilienei, Karolio

¹⁵ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos, p. 51–52. – Parengėjos nuomone, knyga išėjo Vilniuje, jėzuitų akademijos spaustuvėje, tais pačiais 1694 metais. Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 14793).

Stanislovo Radvilos, LDK pakanclerio, Olykos, Nesvyžiaus kunigaikščio, Šidloveco, Miro, Kražių ir t. t. grafo, motinai. Lotyniškas 36 puslapių tekstas parašytas proza su įterptais elegijais. Cituojama gana daug Antikos, Viduramžių, Naujųjų laikų poetų, pvz., Vergilijus, Silijus Italikas, Klaudianas, Sarbievijus. Tai ne tik rodo autoriaus išsilavinimą, gerokai pranokstantį studento lygį, bet ir atskleidžia tam tikras etines ir estetines nuostatas, dėl kurių jis rinkosi vienokius ar kitokius cituojamus tekstus. Galima spėlioti, kodėl cituojami būtent šie Sarbievijaus eilėraščiai (lap. [2] verso):

Candidi foles, veterisque venæ
Fontibus nati, revocentur anni;
Grandinet gemmis, riguoque cælum
Depluat auro.

(*Lyr.* I, 1, 9–12)

(Šviesios dienos jau vėl sugrįžo, metai,
Praeitų laikų gelmėse užgimę,
Perlą jau kruša iš dangaus ir aukso
Lietūs pabiros.

Vertė Rita Katinaitė)¹⁷

Ir toliau (lap. E² verso):

Hic dum Supremam luftrat Iberiam,
Et gefitit hofpes difcere plurima,
Se noffe dedifcit, diuque
Ipfe fui vagus exsul errat.

(*Lyr.* II, 16, 57–60)

(Anas, kol vyksta net į Iberiją,
Daug pamatyti trokšdamas ir pažint, –

¹⁶ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas, p. 106. – Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 18785).

¹⁷ Cituojama pagal: Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai: Poezijos rinktinė=Ludi Fortunae: Lyrica selecta*, parengė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčinaitė, vertė iš lotynų į lietuvių kalbą Ona Daukšienė, Rita Katinaitė, Eugenija Ulčinaitė, (*Bibliotheca Baltica*), Vilnius: Baltos lankos, 1995.

Savęs pažinti nebemoka
Tremtiniu ir klajokliu jis tampa.
Vertė E. Ulčinaitė).

Pagaliau (lap. H² verso):

Hæc vel corufco fe prope fiderum
Curru locavit; vel propior Deo,
E nube reclinis Curuli
Sub pedibus sua fata cernit.
(*Lyr.* III, 25, 41–44)

(Čionai žvaigždynų spindinčiam vežime
Arba prie Dievo sosto visai arti,
Lengvai ant debesies parimęs,
Žemišką būtį stebės po kojom.
Vertė E. Ulčinaitė).

Neabejotina, jog Sarbievijaus išsakyti žemiškosios ir dangiškosios būties apmąstymai tiko laidotuvių proga parašytam kūriniui, adresuotam velionės sūnui, LDK pakancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai.

Lenkiškąjį šio kūrinio analogą *Wschod niesmertelney sławy* sudaro vos 7 puslapiai, parašyti eilėmis, gretutinio eiliavimo rimais¹⁸. Tekstas dedikuotas pakanclerio žmonai Onai Sanguškaitei-Radvilienei. Čia išsakomi tik paguodos žodžiai, be jokių antikinių literatūrinių ar mitologinių aliuzijų.

Vilniaus universiteto studentas Jonas Oziemblovskis savo kūrinį lotynų kalba *Vestuvių žiedai* (*Annuli nuptiales* [...], Wilnae: Typis Acad[emicis] Societatis Iesu, 1647¹⁹) parašė Petro Vladislavo Kamiensko ir Joanos Petronėlės Zavišaitės vestuvių proga. Kūrinį sudaro 33 puslapių prozinė „Panegirinė kalba“ („Oratio panegyrica“, lap. A³ verso–E³ recto), kurioje cituojami: Plutarchas, Ciceronas, Plinijus, vartojama klasikinė lotynų kalbos leksika.

¹⁸ Platesnį aprašą žr.: XVII a. *Lietuvos lenkiškos knygos*, p. 64. – Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 18785).

¹⁹ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, p. 182. – Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 18730).

Autorius čia apmąsto Zavišų ir Tiškevičių giminių sąsajas, o Joaną Petronėlę Eudoksiją Zavišaitę-Kaminskienę vertina kaip motinos dorybių įsikūnijimą. „Kilmingumas proginėje literatūroje suprantamas kaip „startinė“ padėtis“, terpė kitoms dorybėms atsirasti“²⁰.

Tai pasakytina ir apie vestuvių, ir apie laidotuvių progą parašytus kūrinčius, kuriuose ne tik įprasminamas pats faktas, bet ir kalbama apie universalesnius dalykus: pareigos, dorybės, atpildo už gerus darbus vertę.

Lenkiškasis Jono Oziemblovskio kūrinys vadinasi *Jos Didenybę Panelę Joaną Petronėlę Eudoksiją Zavišaitę, Vitebsko kaštelionaitę ir t. t., [gavusią] auksinį vestuvių žiedą sveikina Jonas Oziemblovskis (Iaśnie Wielmożney Pannie Iey Mości Pannie Iohannie, Petronelle, Eudoxiey Zawiszance, kasztellance Witepskiey &c. &c. Złotego Pierścienia ślubnego [...] winszuie, Ian Oziemblovski)*²¹. Jį sudaro vos penki puslapiai teksto: 2 puslapių prozinis kreipinys į jaunąją (lap. [1] verso–[2] recto) ir 3 puslapių eiliuotas Zavišaitės kilmės ir giminės priminimas (lap. [2] verso–[3] verso), rašytas įprastais lenkų poezijoje gretutinio eiliavimo rimais („Mieściąc y gwiażdza Iaśnie WW. MM. PP. Tyfzkiewiczów“).

Panašių analogijų būtų galima pateikti ir daugiau, tačiau jos tik papildytų, bet nepakeistų jau išryškėjusių tendencijų.

Dvikalbių lotyniškų ir lenkiškų XVI–XVII a. tekstų analizė rodo, jog tai nėra vertimas iš vienos kalbos į kitą, o du savarankiški tekstai, skirti skirtingiems adresatams, ir tuo tikslu autoriai pasirenka skirtingą struktūrą, leksiką, frazeologiją, ryškina skirtingus prasminius akcentus.

XVI–XVII amžiaus LDK dvikalbiai tekstai teikia daug įdomios medžiagos ne tik kalbinės raiškos analizei, bet ir to meto tautinio, kultūrinio bei pilietinio savitumo suvokimui.

Įteikta 2006 04 25
Priimta 2006 06 27

²⁰ Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: Portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 59.

²¹ Pilnesnį knygos aprašą žr.: XVII a. *Lietuvos lenkiškos knygos*, p. 121. – Čia pasinaudota egzemplioriumi, saugomu Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB – III 10822).

Eugenija Ulčinaitė

ДВУХЯЗЫЧНЫЙ ТЕКСТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО В XVI–XVII В.:
АДРЕСАТ И ЯЗЫКОВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ

Резюме

В XVI–XVII веках немалая часть текстов в Великом княжестве Литовском было выпущено в двух видах: на латинском и польском языках. Итак, сразу возникают вопросы: являются ли эти тексты адекватными, или это перевод с одного языка на другой, или два оригинальных текста, или автор и адресат обоих произведений – тот же самый.

На эти вопросы не так легко ответить, потому что, в частности, на титульном листе не указан автор ни латинского, ни польского текстов, тем более не упоминается и переводчик. Наконец, даже и в том случае, когда автор не указан, иногда возникают сомнения, не скрывается ли за ним совсем другая личность. Особенно это можно сказать об изданиях на случай иезуитов Вильнюсской академии.

В докладе анализируется небольшая стихотворная поэма публициста и государственного деятеля XVI в. Элия Пилгримовия (Eliasz Pielgrzymowski, Pilgrimovius, ?–1604) *Любитель Родины сенату и народу Литвы* (*Philopatris ad senatum populumque Lituanum*, 1597) и произведения на случай иезуитов Вильнюсской академии.

Говоря о латинском и польском тексте *Любителя Родины*, можно констатировать, что это два разных текста, адресованные людям разных слоёв общества: латинский текст – для образованных вельмож и интеллигенции, польский – для шляхты, людей меньшего образования или низшего происхождения.

Латинский текст, основанный на фразеологии античной литературы, аллюзиях на мифы, является более абстрактным, универсальным, торжественным. В польском тексте античные понятия меняются на более конкретные, более народные выражения, рассказ становится более интимным, эмоциональным.

Сравнивая произведения такой литературы – латинские и польские тексты, созданные на случай свадеб, похорон, важных номинаций вельмож, – выявились ещё и другие различия: в несколько раз различаются объёмы текстов на разных языках, латинский текст пишется прозой, польский – стихотворно, различаются смысловые акценты, фразеология.

Итак двуязычные тексты Великого княжества Литовского XVI–XVII в. дают много интересного материала не только для анализа языкового выражения, но и для понятия национальной и культурной своеобразности того времени.

Eugenija Ulčinaitė

BILINGUAL TEXT OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
IN THE 16TH–17TH CENTURIES: ADDRESSEE
AND LINGUISTIC EXPRESSION

Summary

A considerable part of the 16th–17th century writings in the Grand Duchy of Lithuania were published in two shapes, i.e. both in Latin and Polish. The question is, whether these are translations from one language into another, or two original pieces, and whether the author and addressee of both texts is the same? This is difficult to answer, as the author is often not indicated on the title page, not to mention the translator.

In the focus of analysis in this article are a poem dialogue by Elias Pielgrzymowski (Pilgrimovius, ?–1604) *Philopatris ad senatum populumque Litanum* (1597; the Polish translation *Miłośnik Ojczyzny do Senatu i Rzeczypospolitej Litewskiej*) and occasional publications by the Vilnius Jesuit Academy in the 17th century. It is concluded that the Polish and Latin texts do not present translations from one language into another, but rather two independent compositions, characterized by different structure, vocabulary and semantical accents. The Latin text as a rule is based on the antique literary phraseology, allusions to myths, and its nature is more abstract and universal. The addressee of such texts comprises clergy, nobility and representatives of the Academy. In the Polish text, particular popular sayings are used more frequently, and the narrative is of more intimate, emotional nature. Such texts aim at the noblemen of lower education and origins. The bilingual texts of the 16th–17th century Grand Duchy of Lithuania present plenty interesting material not only for the study of linguistic expression, but also for understanding of the national, cultural and civic identity of the time.